

Friedrich Wilken (1777–1840)

Friedrich Wilken urodził się 23 maja 1777 roku w Ratzeburgu (Szlezwik-Holsztyn) jako najstarszy syn ubogiego woźnego i kancelisty Christiana. Z powodu słabej kondycji materialnej młody Wilken został zwolniony z opłat szkolnych i ukończył gimnazjum przykatedralne w rodzinnym mieście. Studia teologiczne i historyczne podjął w kwietniu 1795 roku w Getyndze¹. Jego nauczycielami byli m.in. starożytnik Christian Gottlob Heyne (1729–1812), prawnik August Ludwig von Schlözer (1735–1809), historyk Kościoła Ludwig Timotheus Freiherr von Spittler (1752–1810) oraz orientalista Johann Gottfried Eichhorn (1752–1827). Zwłaszcza osoby profesorów L. von Spittlera, A. L. von Schlözera, odwiedzającego Ziemię Świętą oraz znającego języki orientalne, i J. G. Eichhorna, znawcy hebrajskiego oraz arabskiego, zaważyły na wyborze przez Wilkena historii Orientu w średniowieczu. Głównym przedmiotem jego zainteresowań rychło stała się historia wypraw krzyżowych oraz średniowiecznej Persji. 4 czerwca 1798 roku F. Wilken otrzymał nagrodę za pracę *Commentatio de bellorum cruciatorum ex Abulfedae historia*. Praca została ogłoszona drukiem i zyskała pochlebną recenzję Antoine’a Silvestre de Sacy (1758–1838)². Licząca ponad 250 stron publikacja była pierwszym sygnałem zainteresowań krucjatami widzianymi z perspektywy arabskiej, dotąd prawie zupełnie pomijanej³.

W 1800 roku Friedrich Wilken został mianowany prywatnym docentem i pomocnikiem profesora na Wydziale Teologicznym oraz bibliotekarzem uniwersyteckim

¹ Życiorys opracowano zwłaszcza na podstawie prac najważniejszego badacza życia F. Wilkena, Adolfa Karla Stolla (1850–1928), który pozostawił o nim następujące studia: A. Stoll, Der Historiker Friedrich Wilken, Cassel 1894–1896 [Jahresbericht. Königliches Friedrichs-Gymnasium zu Cassel]; tenże, Der Geschichtsschreiber Friedrich Wilken. Mit einem Anhang, enthaltend Aufzeichnungen von Karoline Wilken, geb. Tischbein, über ihren Vater Johann Friedrich August Tischbein und ihr eigenes Jugendleben, sowie 5 Porträts, Cassel 1896; tenże, Wilken, Friedrich, w: Allgemeine Deutsche Biographie, t. 43, Leipzig 1898, s. 236–241; zob. też recenzję C. Neumann, Adolf Stoll, Der Geschichtsschreiber Friedrich Wilken, BZ 8, 1899, s. 530; W. Schochow, Friedrich Wilken (1777–1840), Mitteilungen 22, 1990, nr 2, s. 165–168.

² F. Wilken, Commentatio de bellorum cruciatorum ex Abulfedae historia. In certamino literario civium Academiae Geogriae Avgvstae die 4. Jvnii MDCCXCVIII praemio a rege M. Britanniae Aug. constitvto ex sententia Ampilissimi Philosophorum Ordinis ornata, Typis Christian. Dieterich, Gottingae 1798. F. Wilken dedykował w 1813 roku drugi tom swojej *Geschichte der Kreuzzüge* właśnie A. I. Silvestre de Sacy.

³ Chodzi o dziejopisa Abū al-Fidā’ Ismā‘īl ibn ‘Alī (1273–1331). Wilken oparł się na wówczas nowej edycji dzieła Abū al-Fidy, wydanej przez Johanna Jacoba Reiske (1716–1774), która ukazała się w 1778 roku jako *Abulfedae Annales Moslemici. Muhtaşar fî ahbār al-başar*, Hilscher, Lipsiae 1778.

w Getyndze. W 1803 roku obronił doktorat na Uniwersytecie w Jenie (założonym w 1558 roku) i wyjechał do Lipska, aby zostać nauczycielem Georga hr. Schaumburg-Lippe (1784–1860). Przyczyniał się do tego, że jego uczeń immatrykułował się na tamtejszym uniwersytecie. Podczas pobytu w Lipsku Wilken poznał również swą przyszłą żonę, Karolinę (1783–1843), córkę malarza Friedricha Augusta Tischbeina (1750–1812), dyrektora Akademii Sztuk Pięknych i Malarstwa Portretowego, zwanego „lipskim Tischbeinem”. Dzięki wsparciu J. G. Eichhorna Wilken w 1805 roku został profesorem nadzwyczajnym historii oraz języków orientalnych w Getyndze. Było to następstwem wydania w 1805 roku gramatyki języka perskiego i chrestomatii perskiej⁴.

W 1807 roku F. Wilken otrzymał tytuł profesora zwyczajnego w Heidelbergu, gdzie pozostał do 1817 roku. Czas spędzony na uniwersytecie heidelberskim był dla niego wyjątkowo pracowity. Zainteresował się on rękopisami perskiego dziejopisa Mīr Khwānda (Muḥammad bin ‘Alī Rawandi) z drugiej połowy XII wieku, przechowywanymi w Getyndze i Berlinie, i rozpoczął wydawanie fragmentów jego dzieła *Rāḥat-uṣ ṣudūr wa āyat-us-surūr* (*Historia Wielkich Seldżuków*). Do prac perskiego uczonego Wilken powracał jeszcze w późniejszym okresie swej działalności⁵. W 1811 roku Wilken opublikował pierwszy tom podręcznika historii Niemiec, jednak później nie kontynuował tej pracy⁶. Również w 1811 roku niemiecki historyk rozpoczął studia nad historią Komnenów, do których powrócił jeszcze w 1830 roku⁷.

Wilken od 1808 roku, piastując stanowisko dyrektora biblioteki uniwersyteckiej w Heidelbergu, podjął się trudnego zadania odbudowania tej instytucji. Zasób biblioteczny był zdziesiątkowany najazdami dokonanymi przez rabusiów generalissimusa Johanna T’Sercaels von Tilly (1559–1632) w czasie wojny trzydziestoletniej. Staraniem Wilkena do biblioteki trafiły zbiory ze skasowanych klasztorów w Gengenbach, Schwarzbach, Ettenheimmünster i Allerheiligen w Schwarzwaldzie. Nadto z powodzeniem Wilken walczył się o częściową rewindykację zbiorów *Biblioteca Palatina* Maksymiliana I Bawarskiego (1573–1651), zrabowanych z jego kolekcji na przełomie lat 1622/1623 i wywiezionych do Rzymu w liczbie 3500 rękopisów oraz 12.000 druków. Część tych zbiorów została wywieziona z kolei do Paryża w trakcie wojen napoleońskich. Po ich zakończeniu Francuzi wydali Wilkenowi 38 manuskryptów.

⁴ F. Wilken, *Auctarium ad chrestomathiam suam Persicam: locorum ex auctoribus Persicis quae illa continet interpretationem Latinam exhibens*, Lipsiae 1805; tenże, *Institutiones ad fundamenta linguae Persicae cum chrestomathia maximam partem ex auctoribus ineditis collecta et glossario locupletis*, Lipsiae 1805.

⁵ *Mohammedis filii Chavendschahi vulgo Mirchondi Historia Samanidarum persice: e codice Bibliothecae Göttingensis nunc primum ed.*, Goettingae 1808; *Mohammedi filii Chondschahi, vulgo Mirchondi, Historia Gasnevidarum persice: Ex codicibus Berolinensibus aliisque nunc primum edidit, lectionis varietate instruxit*, Berolini 1832; *Mirchond’s, Geschichte der Sultane aus dem Geschlechte Bujeh, persisch und deutsch*, oprac. F. Wilken, Berlin 1835.

⁶ F. Wilken, *Handbuch der deutschen Historie*, t. 1, Heidelberg 1811.

⁷ Tenże, *Rerum ab Alexio I., Joanne, Manuele et Alexio II. Comnenis Romanorum Byzantinorum Imperatoribus Gestarum Libri Quatuor: Commentatio*, Heidelberg 1811; *Narratio de statu antiquis, quas Franci post captam anno 1204 Constantinopolin destruxerunt*, Lipsiae 1830. Są to wyjątki z *Historii Niketasa Choniatesa*.

Natomiast w marcu 1816 roku Wilken odwiedził Rzym i został przyjęty na audiencji przez papieża Piusa VII (1800–1823), który po licznych namowach i interwencjach dyplomatycznych ze strony Prus i Austrii zgodził się przekazać Wilkenowi 852 rękopisy, głównie niemieckiej proveniencji, w tym dzieła poety Otfrida von Weißenburga (ok. 790–875). Był to niewątpliwie sukces Wilkena, który przyniósł mu rozgłos. Na koniec swego okresu heidelberskiego F. Wilken ogłosił publikację nieco odbiegającą od dotychczasowych prac – sławiącą zbiory biblioteki, którą kierował⁸.

W roku 1817 F. Wilken przeniósł się do Berlina i został profesorem historii oraz orientalistyki na niedawno powstałym (w 1809 roku) Uniwersytecie Berlińskim (obecnie: Humboldt-Universität zu Berlin). Drugim zaś historykiem na tej uczelni został Christian Friedrich Rühls (1781–1820). W roku 1819 Wilken został powołany do Akademii Nauk (*Akademie der Wissenschaften*) i zainteresował się przygotowaniami do publikacji 1. tomu *Monumenta Germaniae Historica*. W 1821 roku wstąpił do Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde. W roku akademickim 1821/1822 Wilken został rektorem Uniwersytetu Berlińskiego i powierzono mu stanowisko historyka Królestwa Prus. Jednak nadmierne obowiązki i wytężona praca naukowa zaczęły dawać o sobie znać. F. Wilken od 1823 roku zaczął chorować na dnę mocznicową i podejrzewano u niego chorobę umysłową. Kolejne lata, będąc już mniej aktywnym, Wilken spędził głównie w Berlinie. Jego niedyspozycje zdrowotne pozwalały mu jedynie na krótkie wyjazdy do Wiednia, Drezna i Pragi. Mimo mniejszej sprawności fizycznej, w 1828 roku wydał pracę o historii berlińskiej biblioteki⁹.

Wiosną 1829 roku, kiedy jego stan zdrowia uległ polepszeniu, F. Wilken rozpoczął podróż po znakomitych bibliotekach Paryża, Londynu i Oksfordu. Jednak przez większość lat trzydziestych XIX wieku, zmagając się z chorobami, odwiedzał uzdrowiska i siłą rzeczy pracował naukowo na zwolnionych obrotach. Latem 1840 roku Wilken wyjechał do zdrojów w Suderode (od 1911 roku – Bad Suderode, od 2014 roku – dzielnica Quedlinburga) oraz Dessau, skąd powrócił słaby i ciężko chory. Friedrich Wilken zmarł 24 grudnia 1840 roku w Berlinie, a 28 grudnia został pochowany na Dorotheenstädtischer Friedhof. Pozostawił czworo dzieci: dwóch synów i dwie córki.

W dorobku uczonego najważniejszą publikacją jest *Geschichte der Kreuzzüge nach morgenländischen und abendländischen Berichten*, ogłoszoną w latach 1807–1832 w siedmiu tomach i ośmiu woluminach¹⁰. Całość liczy blisko 4900 stron, zaś in-

⁸ F. Wilken, *Geschichte der Bildung, Beraubung und Vernichtung der alten Heidelbergschen Bücher-sammlungen: ein Beytrag zur Literärgeschichte vornehmlich des fünfzehnten und sechszehnten Jahrhunderts*, Heidelberg 1817.

⁹ F. Wilken, *Geschichte der Königlichen Bibliothek zu Berlin*, Berlin 1828. Praca została poprzedzona obszernym artykułem: tenże, *Zur Geschichte von Berlin und seinen Bewohnern unter der Regierung des Königs Friedrich Wilhelm I, Historisch-genealogischer Kalender: auf d. Gemein-Jahr 1823*, s. 1–264. Z ostatniego okresu działalności pochodzi również książka: tenże, *Die drei Perioden der Königl. Preussischen Akademie der Wissenschaften und König Friedrich II. als Geschichtsschreiber*, Berlin 1835.

¹⁰ Tenże, *Geschichte der Kreuzzüge nach morgenländischen und abendländischen Berichten*, t. 1–7, Leipzig 1807–1832; M. Zaborov [M. A. Заборов, *Историография крестовых походов (литература XV–XIX вв.)*, Москва 1971, s. 160–166] krytycznie i celnie ocenia spuściznę Wilkena.

deks do niej, zamieszczony w ostatnim woluminie, to prawie 170 stron. Nad tą publikacją Wilken pracował przez prawie całą swoją karierę naukową. Oparł się na źródłach łacińskich, greckich, arabskich i innych powstałych w językach orientalnych. Poszczególne tomy składają się z tekstu odautorskiego i wypisów źródłowych wraz z tłumaczeniami na język niemiecki.

Na gruncie historiografii niemieckiej był z pewnością pierwszym historykiem, który tak obszernie zbadał historię wypraw krzyżowych. Jego dzieło stanowiło niewątpliwie monument historii krucjat. Opublikowane na początku XIX wieku, było jednak osadzone w pisarstwie historycznym XVIII wieku i sprowadzało się do przedstawienia niepełnej faktografii z nieomalże religijnym komentarzem w duchu protestanckim. Wilken przeciwstawiał się opinii, że krucjaty były „wybuchem największego nonsensu lub absurdałnego dziwactwa”¹¹. Co więcej, badacz ten bronił idei krucjat, które postrzegał jako naturalne wojny religijne o Jerozolimę pomiędzy chrześcijanami a muzułmanami. Ani nie polemizował z treściami zawartymi w źródłach, ani też nie poddawał ich poważniejszej krytyce, podobnie jak współczesny mu francuski historyk Joseph François Michaud (1767–1839), który opublikował swą *Histoire des Croisades* również w siedmiu tomach, w latach 1812–1822, i za tę równie niekrytyczną, romantyczną wersję historii krucjat otrzymał papieskie wyróżnienie¹². Tylko z jednego względu dzieło Wilkena ma wartość: niemiecki historyk-orientalista pioniersko, i to na szeroką skalę, odwołał się do źródeł arabskich, traktując je na równi z przekazami łacińskimi, o co nie pokusił się J. F. Michaud. Było to nowatorskie wprzęgnięcie kronikarstwa orientального do wyjaśniania historii nie tylko wypraw krzyżowych.

Friedrich Wilken przetał nową drogę badawczą i choć uczynił to jeszcze dalece niedoskonale, to stała się ona postulatem i koniecznością dla następnych pokoleń krucjatologów. Mrówcza praca Wilkena prędko straciła na aktualności, gdy Heinrich von Sybel (1817–1895), uczeń Leopolda von Ranke (1795–1886), bez trudu obalił teorie Wilkena odnośnie do pierwszej krucjaty¹³. F. Wilken należał do pokolenia historyków-mediewistów naśladowujących maniery historiograficzne osiemnastowiecznych pisarzy, ale wskazał na to, że badania nad historią wypraw krzyżowych nie mogą zasadzać się jedynie na badaniach przekazów popołnionych przez chrześcijańskich dziejopisów.

Zdzisław Pentek

¹¹ F. Wilken, *Geschichte der Kreuzzüge* (jak w przyp. 10), t. 1, s. VI: „...einen Ausbruch des größten Unsinn oder der lächerlichsten Narrheit betrachte”.

¹² J. F. Michaud, *Histoire des Croisades*, Paris 1812–1822.

¹³ H. von Sybel, *Geschichte des ersten Kreuzzugs*, Düsseldorf 1841.